

Recension

Anders Burman, Joakim Landahl & Anna Larsson: *Pedagogikens århundrade: uppkomsten och utvecklingen av en vetenskaplig disciplin* (Makadam, 2025)

Rune Romhed

Göteborgs universitet

Ämneshistoriska betraktelser bjuder inte alltid på intressanta överraskningar; de är ofta tillrättalagda. Där tecknas hjälteporträtt över ämnets mest namnkunniga företrädare, lyfts framgångar fram allt under det att motgångar förbigås, markeras ämnets betydelse och särart; allt i akt och mening att stärka disciplinens vetenskapliga legitimitet, och skråets självkänsla.

Så illa förhåller det sig inte med den intressanta ämneshistorik som idéhistorikerna Anders Burman och Anna Larsson samt pedagogen och utbildningshistorikern Joakim Landahls ställt samman: *Pedagogikens århundrade. Uppkomsten och utvecklingen av en vetenskaplig disciplin* (Makadam, 2025). Boken, som vilar på ett forskningsprojekt, speglar diskussionerna om pedagogik, inte enbart inom utan också utanför skrået, från ämnets etablering i början av 1900-talet, över expansionen under decennierna efter andra världskriget och de omprövningar som ägde rum under 70-talet, fram till och med decenniet innan millennieskiftet. Den senaste perioden tillskrivs särskilt stor betydelse trots att pedagogiken allt oftare subsumeras under den mera ämnesrika och porösa beteckningen utbildningsvetenskap.

Särskilt intressanta är de kritiska röster, såväl innanför som utanför ämnesreviret, som författarna lyfter fram. De bidrar till att boken ger åtskilligt att grubbla över för såväl fackpedagoger som doktorander och lärarstudenter. Särskilt som ämneshistorik, doktrinhistoria och studier av ämnets klassiker numera sällan ingår i utbildningsvetenskapliga lärdomsordningar. Något som i sin tur bäddat för att tankemoderna kunnat skifta snabbare än i andra discipliner, och ämnets särart riskerat att bli besvärande otydlig.

Hur bör pedagogikämnets företrädare förhålla sig till å ena sidan statsmaktens förväntningar och krav, och å andra sidan lärarkårens förhoppningar om att få handfasta besked om hur undervisningskonstens svåra utmaningar kan och bör bemästras? Den frågan, som ytterst gäller ämnets självständighet och legitimitet, har, visar det sig, gång efter annan dykt upp under hela 1900-talet – och getts motstridiga svar.

Författarna urskiljer tre faser i sin ämneshistorik. I den första (1907–1948), själva etableringsfasen, klipps banden till filosofiämnet (där pedagogiska frågeställningar om uppfostran, bildning och utbildning behandlats allt sedan antiken) och inrättas särskilda professurer

i pedagogik i Uppsala och Lund samt, så småningom, vid högskolorna i Göteborg och Stockholm. Ett tal av professorn och skolinspektören Frans von Schéele vid Nordiska skolmötet i Stockholm 1910, som lockade 7000 deltagare, speglar de förhoppningar som knöts till den nya, i den empiriska och orsakssökande psykologin grundade, pedagogikdisciplinen: efter hand förväntas ”den vetenskapliga pedagogiken lösa allt flera frågor på ett sätt, som ej tillåter motsägelse annat än av okunnigheten”. En intressant motsvarighet till de högt uppskrivade förväntningar som idag, särskilt i utbildningsdepartementets korridorer, knyts till hur kognitionsvetenskapliga rön ska kunna bemästra skolans och särskilt undervisningskonstens iterativa problem?

Pedagogikämnet studerades under denna första fas inte minst av blivande läroverkslärare som förväntades avlägga en filosofie magisterexamen (en lärdomsordning som varade mellan 1907 fram till slutet av 1960-talet). Kandidaternas pensum motsvarade inte mer än en halv termin och bestod av psykologi samt pedagogikens teori och historia. Intressant nog väckte, som författarna visar, redan denna till omfånget blygsamma kurs gång efter annan invändningar. Studenterna efterlyste mer av ett ”professionsnära innehåll”. Verksamma läroverkslärare hävdade, när förslaget om att förlänga kursen fördes fram av 1927 års skolsakkunniga, att ”värdet av teoretiska pedagogikstudier var överskattat”. Problemet föreföll, då som nu, handla om att pedagogikstudierna i ämneslärarutbildningarna ofta riskerar att bli ”varken-eller” – varken tillräckligt teoretiskt intressanta eller särskilt användbara för praktiken.

I den andra fasen (1948–1977), expansionsfasen, som inleds med att psykologiämnet avknoppas från pedagogikdisciplinen, tilldelas pedagogikämnet en ökad betydelse i takt med att välfärdsstaten och utbildningsväsendet expanderar. Det är särskilt som experter i det statliga utredningsmaskineriet pedagogerna tas i anspråk. Uppgiften handlar i hög grad, som författarna visar, om att bidra till att reformera det föråldrade parallellskolesystemet och att förverkliga den enhetsskoletanke som den nioåriga grundskolan blev ett uttryck för. Vilken ”begåvning” krävs för att mönstra en sådan skolas förväntningar och krav? Hur kan undervisningen individualiseras, temporaliseras och varieras för att locka ”begåvningsreserven” till fortsatta studier och därmed bidra till ökad ”samhällsnytta”? När bör ”differentieringen” av elever äga rum för att fler ska läsa mer och arbetsmarknadernas behov av mera kvalificerad arbetskraft tillgodoses? Där fanns åtskilliga intressanta frågor som pedagoger i egenskap av utredare eller beställningsforskare förväntades ta sig an. Men vilka risker inrymde alla dessa uppdrag för den unga vetenskapliga disciplinen, dess teoriutveckling och autonomi?

Pedagogikprofessorn Wilhelm Sjöstrand i Uppsala var en av de som tidigt, ofta under motstånd från sin ryktbare kollega Torsten Husén i Stockholm, varnade för vad följsamheten mot de av statsmakten dikterade uppdragen riskerade att innebära för disciplinen, men också för en alltför stor lyhördhet inför lärarutbildares och skollärares förväntningar och krav. En yngre kollega, Karl-Georg Ahlström i Uppsala, underströk hur ”uppdragsforskningen sker på uppdragsgivarens villkor”. Och när tre lundapedagoger – Daniel Kallos, Eva-Mari Köhler och Karl-Axel Nilsson – i boken ”Vad är pedagogik?” (1971) intervjuar nio av landets då tio professorer i pedagogik (att jämföra med de numera närmare 200 professorerna i utbildningsvetenskap) konstaterar flera att ”ämnet saknar en stabil teoretisk förankring”. Den iakttagelsen stämmer till eftertanke, särskilt för de pedagoger som idag beredvilligt ställer upp när statsmakten kallar eller förordar mer av ”praktiknära forskning”. Frågan är om inte pedagogikämnets företrädare, men också blivande lärare behöver mer av *intellektuell distansering*

och mer av *teori* för att bättre kunna förstå och erövra autonomi i den korseld av motstridiga förväntningar och krav som såväl skolforskningen som skolan också nu präglas av?

Till denna andra fas hör också det radikala uppsvinget under 70-talet där inte minst pedagoger som Staf Callewaert, Daniel Kallos och Donald Broady skärskådar disciplinens giltighetsanspråk och skolans roll med stöd av teoretiska resurser hämtade från annat håll. Om forskningen tidigare bedrivits med främst psykologiska förtecken – i själva verket avsevärt mer än i exempelvis de nordiska grannländerna – får sociologin och därmed skolans roll i samhället en mera framträdande roll. Den ramfaktorteori som förknippas med Urban Dahllöf är ett tidigt steg i en sådan riktning. Ulf P. Lundgrens läroplanskoder är ett försök att sätta in utbildningen också i ett historiskt och kulturaliserande sammanhang. Tomas Englunds vidareutveckling av den läroplansteoretiska begreppsarsenalen blir så småningom, särskilt i den tredje fasen, ett intressant försök att med läroplansteoretiska ”slagrutor” perspektivera och levandegöra de didaktiska och moralisk-politiska val varje lärare istadigt ställs inför. Skolan är, konstaterar Englund, en ideologisk statsapparat präglad av intressekonflikter, men där finns alltid ett manöverutrymme som lärare som ”bryr sig” kan ta tillvara.

Den tredje fasen (1977–2000), transformationsfasen, inleds med att alla lärarutbildningar – i likhet med praktiskt taget alla offentligt organiserade eftergymnasiala utbildningar – ges status som universitetsutbildningar. Därmed ökar också förväntningarna på att universitetsutbildningar ska kunna ge handfasta besked apropå frågor som universitetsämnen till skillnad från yrkesutbildningar inte alltid är så väl skickade att besvara. Det tjugonde århundradets sista decennium framställs som särskilt inflytelserikt för pedagogikdisciplinen. Visserligen saknar ämnet, i jämförelse med andra humanistiska och samhällsvetenskapliga discipliner, en teoretisk kärna och levande doktrinhistoria (vilket inte minst skillnaderna mellan litteraturlistorna i ämnet från olika lärosäten visar). Ämnet präglas också, enligt internationella utredare, av en ”ovilja till inomvetenskaplig debatt”. Ur pedagogikämnet har likaså vuxit fram flera olika inriktningar och ämnen som försöker upprätta egna kunskapsdomäner. För en utomstående betraktare är det, även om denne är verksam vid universitetet och också engagerad i lärarutbildning, inte alldeles enkelt att förstå vad som skiljer exempelvis pedagogik från didaktik, eller praktisk pedagogik från en förmodat mera teoretisk variant.

Pedagogikprofessorer ges en framträdande plats i flera av 90-talets utredningar om skola och lärarutbildning. De två första generaldirektörerna för Skolverket, professorerna Ulf P. Lundgren respektive Mats Ekholm, rekryteras från detta skrå. Nya facktidskrifter, som exempelvis *Pedagogisk forskning i Sverige* och *Utbildning och demokrati*, med pedagogiska förtecken startas. Även fackliga tidskrifter, som det numera nedlagda *Pedagogiska magasinet*, där forskare i pedagogik spelar en framträdande roll i den lärarfackliga kampen för att vinna professionell status. Det av ryktbara pedagoger som Roger Säljö drivna sociokulturella perspektivet på lärande vinner ökat anseende och inflytande. I arbetet med de forcerade reformer som banade väg för de mest genomgripande förändringarna av den svenska skolan – de som kan subsumeras med begreppen kommunalisering och marknadisering – var däremot pedagogerna utestängda.

Om allt detta ska betraktas som betydelsefulla segrar för en pedagogikdisciplin så finns det skäl att fråga sig hur varaktiga de egentligen var. Generaldirektörer och statliga offentliga skolutredare hämtas numera från andra discipliner. Pedagogernas roll i lärarutbildningarna och i skolans läroplaner är på väg att försvagas; den vetenskapliga legitimiteten ska

nu hämtas från annat håll. Men vad som inträffat efter millennieskiftet är en senare historia som författarna inte tagit sig an; den återstår att skriva.

Om författaren

Rune Rombed var tidigare universitetsadjunkt vid Göteborgs universitet och verksam i lärarutbildningen under 30 år.

